

שיחזור זיכרון טראומה מודחק והשתלת זיכרון כוזב:
שני תאורי מקרה של התנסויות כושלות¹
פרופ' אלי זומר

המחלוקת שהתעוררה לאחרונה בעניין זיכרונות טראומה מודחקים הזכירה לי את עבודתי עם שתי מטופלות שהתמודדו בטיפול עם צל אפל מעברן. מ. הייתה רווקה בת 25, שהגיעה לטיפול כדי לנסות לשחזר במלואם זיכרונות של פגיעה מינית על ידי מספר בני משפחה. היא קיוותה ששחזור זה יסייע לה לעבד דיכאון שהיא חווה במשך שנים רבות. היא זכרה בפירוט פגיעות מיניות רבות מידי אחד מבני המשפחה וזכרה מקרה בודד של פגיעה מבן משפחה אחר, ג., אליו היא דווקא חשה קירבה. בטיפול נבחנו רסיסי הזיכרונות שלה והתגובות הגופניות והרגשיות שלה לבן המשפחה ונבחנו הסברים שונים לתחושותיה. לא נעשה כל ניסיון לרענן את זיכרונה, למשל באמצעות היפנוזה.

מעט מאוד פרטים נוספו לזיכרונה של מ. במהלך הטיפול והיא שיתפה אותי בתסכול שנבע מכך שהיא "איננה מצליחה לדעת את מה שהיא יודעת". יום אחד טילפן אליה ג. ומסר לה שהוא צריך לשוחח עמה ולשתפה במצוקה נפשית בה הוא נתון. מ. לא ידעה על מה ג. רוצה לדבר אבל החליטה לנצל את ההזדמנות ולומר לו שהיא יודעת שנוצלה מינית במשפחה ושהיא מבקשת לשמוע ממנו מה הוא יודע על זה ואם הוא חושב שמה שהיא עברה קשור למצבו הנפשי. תקוותה הייתה שסוף סוף יחשפו בפניה חלקי הפזל החסרים לה, ושתוכל לארגן את זיכרונות הטרומה למסכת קוהרנטית אותם תוכל לעבד בטיפול. יחד עם זאת, הרעיון שתצטרך להתעמת עם עובדות קודרות מעברה והחשש שמה שיעלה יפגע בקשר עם בן המשפחה האהוב הקשה עליה מאוד. לאחר התלבטות קשה אבל קצרה מ. אזרה אומץ ובפיק ברכיים נעתרה לבקשתו והם אכן נפגשו. בשיחה מסר ג. למ. בקול רועד פרטים רבים על מסכת ארוכה של פגיעות מיניות תכופות שעשה בה במשך תקופה ארוכה. כשמלאו לה 11 שנים החלה לדבריו מ. לגלות התנגדות פעילה, ואז הניח לה. ג. בפגישה שיתף אותה ג. בייסורי החרטה שלו וחשף שהוא נמצא בטיפול פסיכולוגי במשך תקופה ממושכת שבמהלכו עיבד את החלטתו לשוחח עמה

¹הערה: כל הפרטים המזהים ביחס לדמויות המתוארות שונו לבלי הכר. 7.12.14

ולבקש את מחילתה.

מ. הגיעה לפגישה הטיפולית הבאה כשהיא המומה. היא הייתה נסערת מהמפגש גלוי הלב ומעורר התדהמה עם ג. והתייפחה כמעט לכל אורך השעה הטיפולית. מקור המצוקה המרכזי שלה, לא היה קשור בהתעוררות הזיכרונות שלכאורה יחלה לקבל חזרה, אלא דוקא התמקד בתגובתה לווידי של הפוגע: היא לא נזכרה באף אחד מהמעשים שג. הודה בפניה בעיניים דומעות כי ביצע בה. בשיחה שמעה פרטים על האירועים הטראומטיים הרבים שחוותה בגילאים 7-11, אבל האמנזיה הדיסוציאטיבית שלה נשארה בלתי מעורערת במשך שבועות רבים. במילים אחרות, על רקע טענות שהושמעו ולפיהן לא ניתן לשכוח אירועי טראומה לאחר גיל 3, היה זה מפגש עם מציאות עגומה של אירועי פגיעה מינית שהתרחשו הרבה לאחר גיל 3 והודחקו מפני ההכרה המודעת. האמנזיה של מ. לא הייתה מוחלטת משם שידעה את מהות הזיכרון, לאמור - ג. פגע בי. אבל האמנזיה היתה מוחלטת ביחס לפרטים. המקרה הזה מיוחד משום שההגנה של האמנזיה נשארת איתה גם אל נוכח ההודאה המפורטת של הפוגע ולמרות המוטיבציה המוצהרת שלה להזכר בפרטים כדי לעבדם בטיפול. אפשר לומר, שבמקרה זה, סבלה מ. מזיכרון כוזב שכל הטראומות המיניות שגרם לה ג. על פי הודאתו, לא התרחשו מעולם.

הסיפור של מ. הזכיר לי גם את הטיפול שלי בל., אישה נשואה בת 42 ואם לארבעה. ל. סבלה מדיכאון והפרעות חרדה כרוניות שלא הגיבו לטיפולים תרופתיים ופסיכולוגיים. היו לה גם רסיסי זיכרונות על אינוס אוראלי חוזר ונשנה על ידי אביה האהוב המנוח. אצל ל. המוטיבציה הייתה הפוכה לגמרי. היא התייסרה בטיפול במשך תקופה ארוכה בהאשמות עצמיות שהיא מופרעת וכפוית טובה בכך שהיא מחללת את כבודו של אביה המנוח בהאשמות שוא מגונות. אחת מתלונותיה המרכזיות הייתה שכל פעם שהייתה מכניסה מזון גלילי (כמו, מלפפון או בננה) אל פיה הייתה מגיבה בבחילות וברפלקס הקאה. ל. החליטה בשלב כלשהו בטיפול שהאסוציאציות העולות בה לאנוס אוראלי בתגובה לגירויים אלה הם חסרי יסוד ושהיא חושבת שפירוש סביר יותר לתגובות האלה הוא שבילדותה נחנקה באכילת מאכל בצורה גלילית. ל.

ביקשה ממני לאפשר לה להטמיע את הפירוש שמיטיב עם זיכרון אביה בתהליך היפנוטי, על אף שהיא שללה שאירוע כזה התרחש אי פעם בילדותה. כלומר, למטופלת זו הייתה מוטיבציה גבוהה להאמין שרסיסי זיכרונות הטראומה שלה אודות ההתעללות של אביה יהיו כוזבים והיא בחרה לשחזר בהיפנוזה זיכרון אודות טראומת מחנק בעת אכילה כדי שיחליף את האסוציאציות המטרידות. מטופלת זו ביקשה להטמיע בזיכרונה אפיזודה של אירוע יחסית לא מאיים. מאחר ול. הייתה נוחה מאוד להיפנוט (מידע שהיה לי על רקע היפנוזה שנועדה לחיזוק משאבי ההתמודדות שלה), היה בבקשתה מידה של סבירות. שוחחתי עם ל. על ציפיותיה ביחס לשתי האופציות: 1. האירוע המלפפון המדומיין בהיפנוזה הוא זיכרון אמת, 2. האירוע המלפפון המדומיין הוא כוזב. היא השיבה שבשני המקרים היא מצפה להטבה אבל שהיא מביאה בחשבון שבמקרה הגרוע לא תחול כל הטבה בדיכאון. על אף שאינני מפעיל טכניקות היפנוטיות לרענון זיכרונות טראומה, החלטתי להיעתר לבקשתה זו משום שלמרות שהערכתי כי הסיכוי להצליח קטן, הערכתי גם שהסיכון לנזק הוא קטן. היה לי חשוב שהמטופלת תחוש שמשאלתה להאמין שאביה לא פגע בה נלקחת ברצינות ושאיני עושה כל מאמץ לבחון יחד איתה את כל הפירושים החלופיים לפירוש הנורא שבו סירבה להאמין: שאביה האהוב אנס אותה. אחרי שיצאה ל. מהטראנס ההיפנוטי לא דיווחה מ. על כל שינוי והדכדוך הכרוני לא דעך גם בחלוף שבוע. בפגישה הבאה היא סיפרה שבעקבות ההתערבות האחרונה היו לה שוב סיוטי לילה ופלאשבקים אודות אונס אוראלי על ידי אביה. זו הייתה נקודת מפנה בטיפול שאפשרה לה לעבד בהמשכו את הקונפליקטים ביחס למהות הפגיעה שעברה וביחס לזהות הפוגע.

במקרה השני שתארתי, נעשה, כביכול, מעשה טיפולי ממנו אנו מזהרים: השתלה מודעת של זיכרון טראומה כוזב. למטופלת הייתה מוטיבציה אדירה שמהלך טיפולי זה יצליח ושתוכל לאמץ זיכרון כוזב (אבל לא מאיים) והמטפל עשה מאמצים טיפוליים כנים לסייע לה לפתור קונפליקט קשה על ידי אימוץ פירוש מיטיב לתסמין סומטי פוסט-טראומטי שאיים על ההיקשרות הרגשית (attachment) לאביה המנוח. אלא שלמרות המוטיבציה לאימוץ הזיכרון הכוזב,

השתלתו לא צלחה.

באוקטובר 2014 דחה בית המשפט העליון את ערעורו של אדם שהורשע בעבירות של גילוי עריות. עדות הנפגעת נשענה על זיכרון ששוחזר במלואו בחלוף שנים רבות מאז ביצוע העבירות, ולאחר תקופה של אמנזיה דיסוציאטיבית. בכך הכיר בית המשפט בתוקף של זיכרונות מודחקים ששוחזרו ובזכותן של קורבנות טראומה לבקש את יומן בבית המשפט לאחר שזיכרונות הפגיעה בהן עלו למודעותן. מיד לאחר דחית הערעור התעורר בישראל פולמוס מדעי ציבורי ביחס לאמינותם של זיכרונות כאלה. הביקורת שהושמעה כנגד בית המשפט כללה טענות שלא ניתן לשכוח טראומה מינית אחרי גיל 3 ושיזכרונות משוחזרים עלולים להיות זיכרונות כוזבים שהושתלו במוח הנזכרת בגלל תהליכי השאה (סוגסטיה). בתגובה פורסם גילוי דעת של מומחים מובילים בתחום הטראומה מהארץ והעולם שהבהיר כי ראיות מדעיות נרחבות הדגימו שוב ושוב כי אמנזיה דיסוציאטיבית היא תופעה פוסט-טראומטית שכיחה וכי זיכרונות הטראומה שעולים לאחר שהאמנזיה חולפת, אינם יותר מדויקים מזיכרונות טראומה רציפים וגם לא פחות מדויקים מהם.

שני תיאורי המקרה שהוצגו כאן בקצרה, מאיירים את האיכויות המיוחדות של אמנזיה דיסוציאטיבית ומטילים אור נוסף על הסוגיות שהיו לאחרונה במחלוקת: טראומות מיניות שאירעו לאחר גיל 3 יכולות בהחלט להשכח, וזה מאוד לא סביר שניתן להשפיע על אנשים לאמץ זיכרונות טראומה כוזבים, בכלל, וכאלה הקשורים בבני משפחה קרובים, בפרט. המקרים שהבאתי מאיירים גם את מה שידוע למומחים בתחום: רק לעיתים נדירות אמנזיה טראומטית היא מוחלטת. ברוב המקרים יש לנפגעות רסיסי זיכרונות שחלקם קשורים בהתניות קלאסיות של אימת הטראומה עם גירויים אחרים שהופכים ברבות הזמן ל"טריגרים" שיכולים להפעיל תגובות רתיעה מותנות, גם בלי שהנפגעת תדע במודע מה פשר תגובתה. בשני המקרים שתוארו לא היה לנפגעות זיכרון נארטיבי מלא ביחס לאירועי הטראומה המינית שעברו בידי בני משפחה קרובים. בשני המקרים היתה לנפגעת מוטיבציה רבה לא לפגוע ביחסי ההיקשרות עם הפוגע. בשני המקרים הדילמה ההיקשרותית נפתרה באמנזיה ביחס לזהות הפוגע

ולפרטי מעשיו. המקרה של מ. מדגים זיכרון טראומה מודחק שקיבל את התיקוף האובייקטיבי האולטימטיבי – עדות וולונטארית מפורטת של הפוגע. המקרה מדגים גם את עוצמות האמנזיה (ההדחקה) ואת עמידותה גם אל נוכח הודאה מפורשת של הפוגע. המקרה של ל. מראה שיתכן והסכנות של השתלת זיכרונות כוזבים של גילוי עריות, הם לא רק בלתי סבירים מבחינת המוטיבציה של הנפגעת, אלא ככל הנראה גם לא כל כך קלים לביצוע. אף אדם לא רוצה להאמין שבן משפחה קרוב ואהוב הוא גם האנס שלו. מסתבר שלעיתים, אי אפשר להאמין במציאות עגומה כזו, גם אם מתאמצים מאוד.